Το ηχοτοπίο της πυρκαγιάς: απόηχοι από τη Θεσσαλονίκη του 1917

The soundscape of the f ire: echoes from Thessaloniki of 1917

Το ηχοτοπίο της πυρκαγιάς: απόηχοι από τη Θεσσαλονίκη του 1917

The soundscape of the fire: echoes from Thessaloniki of 1917

ISBN 978-960-87188-7-6

Υπουργείο Πολιτισμού & Αθλητισμού
Λαογραφικό & Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας - Θράκης

Ministry of Culture & Sports
Folklife & Ethnological Museum of Macedonia - Thrace

Το ηχοτοπίο της πυρκαγιάς: απόηχοι από τη Θεσσαλονίκη του 1917

The soundscape of the fire: echoes from Thessaloniki of 1917

Επιμέλεια:
Ζήσης Σκαμπάλης, Ελένη Μπίντση

Edited by:
Zissis Skampalis, Eleni Bintsi

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2018 THESSALONIKI

Λαογραφικό & Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας - Θράκης (ΛΕΜΜ-Θ)

Διοικητικό Συμβούλιο ΛΕΜΜ-Θ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: Βασίλης Νιτσιάκος
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ: Ιωάννης Μάνος
ΤΑΜΙΑΣ: Ελένη Καλλιμοπούλου
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΤΑΜΙΑΣ: Αλεξάνδρα Παπαδοπούλου

Τακτικά μέλη
Ευτυχία Βουτυρά
Νικόλαος Νικόλτσιος
Νέλλη Μελίδου - Κεφαλά

Αναπληρωματικά μέλη
Ελευθερία Δέλτσου
Μαριλένα Παπαχριστοφόρου
Βασίλης Δαλκαβούκης
Ανδρέας Παπουκίδης
Νικόλαος Σιαμάκης
Αφροδίτη Λαϊνάκου
Νίκη Δράκου

Επιμέλεια Έκθεσης
Ζήσης Σκαμπάλης, Αρχιτέκτων, Προϊστάμενος Διεύθυνσης ΛΕΜΜ-Θ
Ελένη Μπίντση, Λαογράφος - Μουσειολόγος ΛΕΜΜ-Θ

Επιστημονικοί σύμβουλοι
Ελένη Καλλιμοπούλου, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
& sonorCities (http://sonor-cities.edu.gr/)

Σύνθεση Ηχοτοπίου
Δημήτρης Μπάκας, Συνθέτης/Εικαστικός Ήχου

Φωτογραφίες
Γιάννης Παπανικολάου, Φωτογράφος

Γραφιστικός Σχεδιασμός
Χριστίνα Παυλίδου, Akron Aoton

Ψηφιακές εκτυπώσεις
Whale Graphics A.E.

Κατασκευές
Μανόλης Μακριδάκης, Θωμάς Κυδάς,
Γιάννης Εξηντάρης, Σοφοκλής Αμπατζίδης

Διοικητική, Γραμματειακή και Τεχνική υποστήριξη
Ιωάννα Αμίτσα, Μαρία Δεβετζάκη, Άννα Ζίλφου,
Σοφία Χρυσουλίδου, Άννα Αλεξιάδου,
Ρένα Φραγκιαδάκη, Δήμητρα Αλεξάκη

Folklife & Ethnological Museum of Macedonia - Thrace (FEMM-Th)

Board of Trustees

CHAIRMAN: Vassilis Nitsiakos
VICE-CHAIRMAN: Ioannis Manos
TREASURER: Eleni Kallimopoulou
VICE-TREASURER: Alexandra Papadopoulou

Regular Members
Eftihia Voutira
Nikolaos Nikoltsios
Nellie Melidou - Kefala

Deputy Members
Eleftheria Deltsou
Marilena Papachristoforou
Vassilis Dalkavoukis
Andreas Papoukidis
Nikolaos Siamakis
Afroditi Lainakou
Nicky Drakou

Exhibition Development
Zissis Skampalis, Architect, Head of directorship of FEMM-Th
Eleni Bintsi, Folklorist - Museologist of FEMM-Th

Scientific Consultants
Eleni Kallimopoulou, University of Macedonia
& sonorCities (http://sonor-cities.edu.gr/)

Soundscape Composition
Dimitris Bakas, Composer/Sound Artist

Photos
Giannis Papanikolaou, Photographer

Graphic Design
Christina Pavlidou, Akron Aoton

Digital Printing
Whale Graphics A.E.

Constructions
Manolis Makridakis, Thomas Kydas,
Yannis Exintaris, Sofoklis Ampatzidis

Administrative/ Secretarial/ Technical Staff
Ioanna Amitsa, Maria Devetzaki, Anna Zilfou,
Sofia Chrysoulidou, Anna Alexiadou,
Rena Frangiadaki, Dimitra Alexaki

Περιεχόμενα

9 **Πυρκαγιά**
Βασίλης Νιτσιάκος

11 **Εισαγωγή**
Ζήσης Σκαμπάλης
Ελένη Μπίντση

23 **Το ηχοτοπίο της πυρκαγιάς: απόηχοι από τη Θεσσαλονίκη του 1917**
Ελένη Καλλιμοπούλου, Κωστής Κορνέτης, Παναγιώτης Κ. Πούλος

41 **Μουσικά δίκτυα στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 20ού αιώνα**
Ελένη Καλλιμοπούλου

57 **Σημείωμα του Συνθέτη**
Δημήτρης Μπάκας

61 **Το χρονικό των συνεντεύξεων**
Νέλλη Μελίδου-Κεφαλά

67 **Η φωτιά ως σύμβολο στις διαβατήριες τελετές**
Βασίλης Νιτσιάκος

Contents

9 **Fire**
Vassilis Nitsiakos

11 **Introduction**
Zissis Skampalis
Eleni Bintsi

23 **The soundscape of the fire: echoes from Thessaloniki of 1917**
Eleni Kallimopoulou, Kostis Kornetis, Panagiotis C. Poulos

41 **Musical networks in Thessaloniki in the early 20th century**
Eleni Kallimopoulou

57 **A Word from the Composer**
Dimitris Bakas

61 **History of the interviews**
Nellie Melidou-Kefala

67 **Fire as a symbol in rites of passage**
Vassilis Nitsiakos

Πυρκαγιά

Βασίλης Νιτσιάκος
Πρόεδρος ΔΣ του Λαογραφικού
& Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας - Θράκης

Το κείμενο αυτό γράφεται μετά τα εγκαίνια της έκθεσης, ειδικά για τον παρόντα οδηγό. Γράφεται, μάλιστα, μετά την πυρκαγιά στην Αττική τον περασμένο Ιούλιο. Το γεγονός αυτό βοηθά να συνειδητοποιήσουμε πόσο διαφορετικό πράγμα είναι να μιλά, να γράφει και να αναπαριστά κανείς, με οποιονδήποτε τρόπο, τέτοια τρομακτικά, καταστροφικά και φονικά φαινόμενα από μια χρονική απόσταση και δίχως να έχει βιώσει κάτι ανάλογο.

Τώρα πια, με δεδομένο αυτό το γεγονός, δεν μπορεί παρά να έχει αλλάξει και ο τρόπος που σκεφτόμαστε, στοχαζόμαστε, αντιλαμβανόμαστε, αισθανόμαστε, μιλάμε και γράφουμε για μια καταστροφική πυρκαγιά. Το γεγονός της όποιας αναπαράστασης αποκτά διαστάσεις τραγικής ειρωνείας, κατά κάποιον τρόπο. Ένα είναι σίγουρο: αλλιώς θα αντιμετωπίζαμε, έστω συναισθηματικά, το όλο εγχείρημα, εάν η έκθεση γινόταν μετά την τελευταία πυρκαγιά. Όπως και να 'ναι, πάντως, ακόμα κι αν αισθητικοποιεί κανείς ένα τέτοιο γεγονός, η ανατριχίλα και η αίσθηση του τρόμου είναι εκεί.

Παρόλα αυτά από την έκθεση μένει ένα αισιόδοξο μήνυμα: αυτό του ανασχεδιασμού και της ανασυγκρότησης της πόλης, ενόψει της μετάβασης στη νεοτερικότητα.

Εκ μέρους του Διοικητικού Συμβουλίου ευχαριστώ θερμά όσους ενεπλάκησαν στο εγχείρημα και το προσωπικό του Μουσείου για τη συνεργασία.

Fire

Vassilis Nitsiakos
Chairman of the Board of Directors of the Folklife
and Ethnological Museum of Macedonia-Thrace

This text was written after the opening of the exhibition, especially for this guide. It was written, in fact, after the fire in Attica this past July. That event helps one realise how different it is to talk or write about or in any way represent such terrifying, such catastrophic, such deadly phenomena from a distance of years and without having experienced anything of the kind.

Now, in the new context of this recent experience, there has necessarily been a change in the way in which we perceive, understand, think, reflect, speak and write about such an appalling fire. The mere fact of any representation in some sense acquires a tragic irony. One thing is certain: we would have addressed the whole project differently, if only from the emotional aspect, had the exhibition taken place after this most recent fire. Be that as it may, in any case, however much one sensitises such an event, the horror and the sense of fear remain.

The exhibition nonetheless delivers a positive message: the redevelopment and reconstruction of the city in view of the transition to the modern age.

On behalf of the Board of Directors I wish to thank the Museum staff and all those involved in this project most warmly for their collaboration.

Εισαγωγή

Ζήσης Σκαμπάλης, Αρχιτέκτων,
Προϊστάμενος Διεύθυνσης του ΛΕΜΜ-Θ
Ελένη Μπίντση, Λαογράφος - Μουσειολόγος ΛΕΜΜ-Θ

Η περιοδική έκθεση του Λαογραφικού & Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας – Θράκης (ΛΕΜΜ-Θ) οργανώθηκε με αφορμή τα 100 χρόνια από τη μεγάλη πυρκαγιά που κατέκαυσε μεγάλο μέρος του ιστορικού κέντρου της πόλης και οδήγησε στον επανασχεδιασμό της Θεσσαλονίκης. Το ΛΕΜΜ-Θ συμμετέχει στις επετειακές εκδηλώσεις προτείνοντας μια πρωτότυπη έκθεση, η οποία δεν αναλύει τα ιστορικά γεγονότα, αλλά παρουσιάζει μια *σύνθεση ηχοτοπίου*: ένα περιβάλλον με πρωταγωνιστή τον εικαστικά πλαισιωμένο ήχο, όπου ο επισκέπτης καλείται να συν-αισθανθεί τον ανθρώπινο πόνο και την αγωνία από αυτή τη δραματική πτυχή στην ιστορία της πόλης. Η σύνθεση του ηχοτοπίου συνοδεύεται από τις αφηγήσεις των ανθρώπων που βίωσαν το καταστροφικό γεγονός, αφηγήσεις πολύτιμες, φυλαγμένες στο αρχείο του μουσείου.

Παράλληλα, η περιοδική έκθεση του ΛΕΜΜ-Θ «Θεσσαλονίκη, πόλις εύξεινος – πολύξενος», πραγματεύεται αναλυτικά το θέμα της πυρκαγιάς και του νέου σχεδίου πόλης που εκπονήθηκε το 1918 από ομάδα μελετητών με επικεφαλής τον Γάλλο πολεοδόμο Ερνέστ Εμπράρ (Ernest Hébrard), σε σχετική ενότητα[i]. Για το λόγο αυτό κρίθηκε σκόπιμο, αφενός να παραταθεί η παραπάνω έκθεση για 2 επιπλέον χρόνια, αφετέρου να συμμετέχει το μουσείο στην επέτειο με μια διαφορετική, συμπληρωματική στην προηγούμενη έκθεση, «δράση», που μπορεί όμως να λειτουργήσει και ως αυτόνομη έκθεση.

Το σκεπτικό της έκθεσης

Σύμφωνα με τις γραπτές πηγές και με βάση τις έρευνες έγκριτων ιστορικών η πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης δεν είχε θύματα, γεγονός πραγματικά εντυπωσιακό καθώς η τεράστια πυρκαγιά κατέστρεψε σχεδόν τη μισή έκταση της εντός των τειχών πόλης. Παρόλα αυτά, πολλές ζωές πλήρωσαν το κόστος του μεταγενέστερου εκσυγχρονισμού της πόλης. Η καταστροφή 14.200 νοικοκυριών, 3.900 μαγαζιών, 31 λατρευτικών οίκων (16 Συναγωγές, 12 Τζαμιά και 3 χριστιανικοί Ναοί), σχολείων και άλλων δημόσιων ιδρυμάτων, που άφησε 73.448 άστεγους[ii], σχεδόν τον μισό πληθυσμό της πόλης, υπήρξε ένα βαθύτατο τραύμα στην ατομική και συλλογική της ζωή.

Είναι επίσης εντυπωσιακή η ταχεία ανταπόκριση του κρατικού μηχανισμού σε μια εξαιρετικά δύσκολη ιστορική συγκυρία, όπου μαίνεται ένας παγκόσμιος πόλεμος επηρεάζοντας άμεσα τη χώρα η οποία έχει μόλις πρόσφατα διπλασιαστεί μετά από τους δύο Βαλκανικούς πολέμους, ενώ είναι νωπή η εποχή των συγκρούσεων ατάκτων στη Μακεδονία. Εκτός αυτών, η χώρα έχει πριν ένα μήνα βγει από τον Εθνικό Διχασμό, που σύγχρονοι ερευνητές δε διστάζουν να χαρακτηρίσουν εμφύλιο πόλεμο[iii], σε μια κατάσταση οικονομικής δυσπραγίας μετά από τόσα χρόνια πολέμων και εξοπλιστικών αναγκών, όπου στους πολυάριθμους πρόσφυγες από τον Πόντο και τα Βαλκάνια, έρχονται να προ-

Introduction

Zissis Skampalis, Architect,
Head of directorship of FEMM-Th
Eleni Bintsi, Folklorist - Museologist of FEMM-Th

This temporary exhibition was organised by the Folklife & Ethnological Museum of Macedonia–Thrace (FEMM-Th) to mark the centenary of the great fire that destroyed much of the centre of Thessaloniki and led to the designing of a whole new urban plan for the city. With its participation in the events commemorating the outbreak of the fire, the Museum does not present a customary exhibition, detailing yet again the historical facts of the event, but a rather unusual one, depicting the era through a *soundscape composition*, immersing the spectator in the period, permitting an emotional experience of the human drama, the agony, the pain. The soundscape composition is followed by the narratives of people who experienced the catastrophic event, valuable testimonies filed in the museum archives.

At the same time, one unit of the Museum's temporary exhibition "Thessaloniki, a hospitable cosmopolis", deals extensively with the subject of the Great Fire and the new town plan drawn up in 1918 by a team of experts headed by French urban planner Ernest Hébrard.[i] For this reason we decided on the one hand to extend that exhibition for a further two years and on the other to create a different sort of exhibition for the centenary, a complementary and supplementary action that would also be an autonomous exhibition in its own right.

The thinking behind the exhibition

The evidence of the written sources and of the work of eminent historians is that the 1917 fire of Thessaloniki claimed no lives. That is truly extraordinary for such a huge fire, which destroyed nearly half of the area within the city walls. But the fact remains that, even if no lives were lost, many thousands of lives paid the price of the subsequent modernising of the city. In the wake of the destruction of 14,200 households, 3900 shops, 31 places of worship (16 synagogues, 12 mosques and 3 churches), and numerous schools and other public buildings, with 73,448 people left homeless,[ii] nothing could afterwards be the same in Thessaloniki, either for individual lives or for society as a whole.

Another striking aspect of the fire is the speed of the state's response in these exceptionally difficult times, with the country directly involved in a terrible world war, which had broken out just after its territory had been doubled by two Balkan Wars, and with the period of guerrilla warfare in Macedonia still very recent. In addition, it was just a month since the end of the National Schism, which contemporary historians do not hesitate to classify as a civil war.[iii] These decades of war and strife had not only left the country's economy in tatters but had swollen Thessaloniki's population by more than 70,000 homeless added to numerous refugees that already had come into the city from Pontus and the Balkans.[iv] This, then, was the situation when the fire broke out, and the immediate reaction was the ap-

[5 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ (ΠΑΛΑΙΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ)]

18 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1917

32 ώρες / hours

9.500 κτίσματα / buildings

73.448 άστεγοι / homeless

14.200 νοικοκυριά - houses
13.900 μαγαζιά - shops

52.000 εβραίοι - Jews
10.000 χριστιανοί - Christians
11.000 μουσουλμάνοι - Muslims

ΠΥΡΚΑΓΙΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1510 1545 1620 1668 1840

στεθούν στη Θεσσαλονίκη, το κέντρο των πρόσφατων συρράξεων, περισσότεροι από 70.000 άστεγοι[iv]. Σε ένα τέτοιο ιστορικό πλαίσιο ορίστηκε, μόλις έξι ημέρες μετά την καταστροφή, η Διεθνής Επιτροπή για τον πλήρη επανασχεδιασμό της πόλης.[v]

Το πλήθος των άστεγων πυροπαθών του 1917 δε μπορούσε να μας αφήσει ασυγκίνητους, ειδικά στη σημερινή διεθνή συγκυρία έξαρσης του προσφυγικού ζητήματος. Με την Ελλάδα να αποτελεί για τα τελευταία 3 χρόνια θέατρο των επιχειρήσεων μετάβασης θυμάτων πολέμων και καταστροφών σε αναζήτηση ασφάλειας και ελπίδας, η συνειρμική σύνδεση και ο παραλληλισμός των εικόνων είναι αναπόφευκτα.

Στην προσπάθεια προσέγγισης της στιγμής και ανάδειξης των συναισθημάτων των θυμάτων, μέσα από μια αφαιρετική αλλά και βιωματική αναπαράσταση, και με την καίρια συνδρομή της ομάδας ιστορικών συμβούλων, της Ελένης Καλλιμοπούλου, του Κωστή Κορνέτη και του Παναγιώτη Πούλου, αποφασίστηκε η δημιουργία της *σύνθεσης*

pointment of an International Commission to completely redesign the city, a decision that was taken just six days after the disaster![v]

No one could be left unmoved by the mass of people left homeless by the fire of 1917, especially in the context of the current international resurgence of the refugee issue. With Greece having for the past three years been a theatre of operations of victims of war and disaster seeking safety and hope, the train of ideas and parallelism of images is unavoidable.

In an attempt to grasp the moment and demonstrate the emotions of the victims through an abstractive but at the same time experiential reconstruction, and with the vital contribution of our historical advisory team, Eleni Kallimopoulou, Kostis Kornetis and Panagiotis Poulos, we decided to create a soundscape, a project undertaken by composer and instrumental sound artist Dimitris Bakas.

Thus, with *The soundscape of the fire*, the FEMM-Th proposes an exhibition that consciously seeks to engage the

του ηχοτοπίου, που ανέλαβε ο συνθέτης και εικαστικός ήχου, Δημήτρης Μπάκας, να πραγματοποιήσει.

Το ηχοτοπίο της πυρκαγιάς ενθαρρύνει το ενσυναίσθημα του βιώματος. Και αν η ακοή είναι λιγότερο ευνοημένη αίσθηση σε ένα μουσείο σε σχέση με την όραση[vi], διότι ακόμη και όταν υπάρχει ήχος λειτουργεί συνήθως συνοδευτικά στα εκθέματα, η έκθεση αυτή διεκδικεί, όπως ήδη αναφέραμε, την πρωτοτυπία ότι καθιστά τον ήχο πρωταγωνιστή. Ως το κυρίως έκθεμα, η σύνθεση ηχοτοπίου κυριαρχεί, ενώ τα μουσειακά αντικείμενα συμπληρώνουν την «εικόνα» που περιγράφεται ηχητικά. Το *ηχοτοπίο της πυρκαγιάς* είναι μια λιγότερο «αντικειμενο-κεντρική» και περισσότερο «ανθρωπο-κεντρική» έκθεση, για έναν επιπλέον λόγο: δίνει το λόγο στους αυτόπτες μάρτυρες, «ακούει» τις δικές τους αφηγήσεις για το πώς έζησαν τη μέρα της φωτιάς και τις συνέπειές της και «εκθέτει» τις αναμνήσεις τους, όπως καταγράφηκαν 68 χρόνια μετά, το 1985, πολύτιμες ηχητικές μαρτυρίες που βρίσκονται αρχειοθετημένες στην ηχοθήκη του Μουσείου.

visitor emotionally, to encourage an empathetic experience. And while the sense of hearing is generally less privileged than that of sight in a museum,[vi] since where it exists sound is usually merely an accompaniment to the displays, this exhibition gives hearing the primary role. It is the soundscape that is the main exhibit, and the museum artefacts supplement the image acoustically described. There is a further reason why *The soundscape of the fire* is a less object-centred and a more person-focused exhibition, and that is that it lets eye-witnesses of the event speak for themselves, airs their accounts of how they experienced the day of the fire and its aftermath and presents their memories, as these were recorded 68 years later, in 1985, and preserved in audio form in the Museum's audio archive.

Μουσειακά αντικείμενα και αρχειακό υλικό

Το υλικό της συλλογής του Μουσείου που αξιοποιήθηκε στην έκθεση, σε δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με το κυρίως έκθεμα, είναι εικόνες, αναπαραγωγές από ταχυδρομικά δελτάρια (cartes postales), που εκδόθηκαν στη Θεσσαλονίκη μετά τη φωτιά προς χρήση των στρατευμάτων της Στρατιάς της Ανατολής που είχαν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στρατοπεδεύσει στην περιοχή. Ορισμένα έχουν αποσταλεί από τη Θεσσαλονίκη προς τη Γαλλία, ενώ τα περισσότερα δεν έχουν χρησιμοποιηθεί. Έχουν τυπωθεί από τέσσερις συνολικά εκδοτικούς οίκους, όλοι Γαλλικοί.

Τα μοναδικά μουσειακά αντικείμενα που βρίσκονται στο χώρο της έκθεσης είναι δύο: ένα πιάνο που χρονολογείται στα 1890, όμοιο με το εγκαταλελειμμένο πιάνο που απεικονίζει γνωστή φωτογραφία, στην παραλία της Θεσσαλονίκης, όπου βρέθηκε προκειμένου να σωθεί από τη φωτιά που έκαψε τον κινηματογράφο Ολύμπια. Ασφαλώς δεν πρόκειται για το ίδιο πιάνο, αλλά για σύγχρονό του που αξιοποιήθηκε για τη δραματοποίηση της σκηνής. Το δεύτερο αντικείμενο, ένα μικρό μπαούλο, περιμένει τους επισκέπτες για να «μεταφέρει» νοητά τα αντικείμενα που σήμερα θα διάλεγαν να σώσουν σε όμοιες συνθήκες.

Είναι επίσης σημαντικό ότι αυτή η έκθεση έδωσε μια εξαιρετική ευκαιρία στο Μουσείο να αξιοποιήσει υλικό από

Museum artefacts and archival material

The material from the Museum's collection that is used in a supporting role in the exhibition is pictorial, images reproduced from post cards published in Thessaloniki after the fire for the use of the forces of the Army of the Orient that were encamped in and around Thessaloniki during WWI. Some were posted to France, while most were never used. They were all printed by four publishers, all of them French.

There are only two objects displayed as part of the exhibition. One is a piano, dating from 1890, similar to the one that appears in a photograph on the pavement outside the ruins of the Olympia Cinema, from which it had been saved. It is not the same piano, but it belongs to the same period and was used to recreate the scene. The second object is a small trunk, which exhibition visitors are invited to mentally fill with the things they would choose to save if they found themselves in a similar situation.

The most important thing about this exhibition, however, is the opportunity it afforded the Museum to make use of material from its audio archives, and of course for the public to hear first-hand accounts of personal memories of the fire from people who were living in Thessaloniki at the time. Thus, material that has remained stored in the museum's archives since it was produced, for quite another

τα ηχητικά του αρχεία και στο κοινό να ακούσει καταγεγραμμένες μαρτυρίες ανθρώπων που έζησαν την φωτιά και περιγράφουν τις αναμνήσεις τους από αυτή. Έτσι, υλικό που υπήρχε αποθηκευμένο στην ηχοθήκη του μουσείου, το οποίο παρήχθη για διαφορετικό λόγο, επαναχρησιμοποιείται με νέα αφορμή, χωρίς να χάνει την αμεσότητα και τη μοναδικότητά του. Το γεγονός ότι έχουν περάσει σχεδόν 33 χρόνια από την καταγραφή του, το καθιστά επιπλέον πολύτιμο και αναντικατάστατο[vii]. Πρόκειται για αποσπάσματα από συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στα 1984- '85, στο πλαίσιο έρευνας με αφορμή την περιοδική έκθεση «Αστικό Ελληνικό Σπίτι Θεσσαλονίκης: 1880-1912», που οργανώθηκε από το ΛΕΜΜ-Θ το 1985.

Παρά το γεγονός ότι τα ερωτήματα κατά τις συνεντεύξεις αφορούσαν την εποχή πριν την πυρκαγιά και επικεντρώνονταν σε άλλα θέματα, για πολλούς από τους ερωτώμενους ήταν ανάγκη να αναφερθούν στο γεγονός αυτό, είτε περιγράφοντας τις αναμνήσεις τους είτε μιλώντας για τις συνέπειες που επέφερε στους ίδιους και στην πόλη. Και όσο πιο πολλές αναφορές συναντούμε, τόσο πιο εμφανές γίνεται το τραύμα[viii] που άφησε στους ανθρώπους η μοιραία εκείνη ημέρα του Αυγούστου του 1917, ώστε να παραμένει θέμα συζήτησης το 1985, την εποχή της συνέντευξης, για αυτούς που την έζησαν και διατηρούσαν την ανάμνησή της.

purpose, has been re-used on this occasion without losing any of its immediacy or uniqueness. The fact that nearly 33 years have passed since it was recorded makes it even more valuable, valuable and irreplaceable.[vii] This material consists of fragments of interviews carried out in 1984-85 in the context of the research for the temporary exhibition "The Bourgeois Greek House 1880-1912", which the FEMM-Th mounted in 1985.

Although the questions asked referred to the time before the fire and focused on other matters, many of those interviewed felt a need to speak of the fire, either to describe their memories of the event or to speak of the impact it had on their lives and on the city. And the more accounts we hear, the clearer becomes the trauma[viii] inflicted by the events of that August day in 1917, so that it remained a subject of conversation in 1985 when we spoke to people who experienced it and preserved its living memory.

Ο σχεδιασμός της έκθεσης

Η έκθεση οργανώθηκε και παρουσιάζεται στο κτίριο περιοδικών εκθέσεων του ΛΕΜΜ-Θ.[ix]

Όπως αναφέρθηκε, καθώς την πρωτοκαθεδρία σ΄ αυτήν την έκθεση έχει ο ήχος, επιλέχθηκε να κρατηθεί «διακριτική» η παρουσία των αντικειμένων, όπως και του οπτικού υλικού. Έτσι, το γεγονός ότι ο επισκέπτης δεν βλέπει τις πρωτότυπες εικόνες, αλλά μόνο αναπαραγωγές «στο φόντο» του ηχοτοπίου, αποτελεί σαφή δήλωση των επιμελητών ότι αντιμετωπίζεται το ηχητικό έργο ως το βασικό έκθεμα, ως αυτόνομο έργο τέχνης, ενώ η οπτική εμπειρία είναι συνοδευτική, αντίθετα με ό,τι συνήθως παρουσιάζεται σε μια μουσειακή έκθεση.

Για τον ίδιο λόγο τα κείμενα είναι πολύ σύντομα και διατηρήθηκαν μόνο στην εισαγωγή και στο τέλος. Αρχικά ένα επεξηγηματικό κείμενο εισαγωγικό στην έκθεση και ένα άλλο του συνθέτη Δημήτρη Μπάκα, όπου εξηγεί τι είναι το ηχοτοπίο, πώς εμπνεύστηκε και πώς δημιούργησε το ηχοτοπίο *Πυρκαγιά του 17*, ενώ τα ιστορικά στοιχεία δίνονται με σχεδόν «τηλεγραφικό» τρόπο, όχι με τη μορφή ενιαίου κειμένου, αλλά τονίζοντας ορισμένα χαρακτηριστικά αριθμητικά στοιχεία, τα οποία θεωρούμε ότι αρκούν για να αποδώσουν το μέγεθος της καταστροφής. Στον κυρίως χώρο της έκθεσης δεν υπάρχει καθόλου κειμενικός λόγος. Την τριμερή διάταξή της συμπληρώνει η υποενότητα για την ανάπτυξη του νέου σχεδίου και την ανοικοδόμηση της πόλης μετά τη φωτιά, που συνδέει την έκθεση με

Design of the exhibition

The exhibition is organised and presented in the Museum's temporary exhibits building.[ix]

Since it is sound that plays the leading role in this exhibition, the presence of objects and visual material has been kept discreet. Thus, the fact that the visual material comprises no original images but only reproductions that serve as a background for the soundscape is a deliberate declaration on the part of the curators that the sound is the main exhibit, an autonomous work of art, while the visual experience is merely a supplementary accompaniment – the reverse of the usual museum presentation.

For the same reason the texts are very short and are confined to the beginning and the end of the exhibition. The exhibition opens with an introductory text, and a text by composer Dimitris Bakas explaining what a soundscape is, what his inspiration was, and how he created the soundscape *Fire of 17*, while the historical data are given in almost telegraphic style, not in the form of a continuous text but emphasising certain characteristic numerical facts that we feel suffice to describe the magnitude of the disaster. In the main part of the exhibition there is no textual material at all, while its three parts are supplemented by a sub-unit on the development of the new urban plan and the rebuilding of the city after the fire, which links the exhibition with its mother-exhibition in the main museum building. This is also where the visitor will hear excerpts from descriptions by people who lived through

τη «μητρική» της, που παρουσιάζεται στο γειτονικό κεντρικό κτίριο του μουσείου. Στον ίδιο χώρο βρίσκεται και το σημείο όπου μπορεί ο επισκέπτης να ακούσει αποσπάσματα από περιγραφές ανθρώπων που βίωσαν τη φωτιά[x] και τη θυμούνται 68 χρόνια μετά, όπως και σε ένα δεύτερο σημείο, αποσπάσματα από περιγραφές που σχετίζονται με το ηχητικό περιβάλλον της εποχής, ακούσματα είτε μουσικά είτε ήχοι της πόλης που έμειναν στο μυαλό ανθρώπων που έζησαν στη Θεσσαλονίκη της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα.[xi]

Η έκθεση καταλήγει με τον επανασχεδιασμό και την ανοικοδόμηση της νέας πόλης που προέκυψε μετά την καταστροφή και σηματοδότησε τη μετάβαση στη νεωτερική εποχή.

Επιδίωξη τόσο των επιμελητών όσο και των επιστημονικών συμβούλων της έκθεσης, της ομάδας SonorCities, ήταν από την αρχή η εκπαιδευτική διάσταση της έκθεσης. Απευθυνόμενοι σε όλους τους επισκέπτες, οικογένειες, παρέες ενηλίκων ή μεμονωμένους επισκέπτες, με φιλομαθή διάθεση, και επιχειρώντας να χειριστούμε το θέμα της πυρκαγιάς, δηλαδή της καταστροφής, με ήπιο, αλλά και βιωματικό ταυτόχρονα τρόπο, καλούμε το κοινό να εμπλακεί σε μια δραματοποίηση μέσα στον εκθεσιακό χώρο. Μια μεγάλη κλεψύδρα αφήνει 1,5 λεπτό στον καθένα να σκεφτεί τι θα έπαιρνε μαζί του, εάν του συνέβαινε κάτι παρόμοιο. Για επισκέπτες με πιο «χαλαρή» διάθεση μια επιτραπέζια μακέτα της σύγχρονης Θεσσαλονίκης, σχεδιασμένη από το Σοφοκλή Αμπατζίδη, βρίσκεται εκεί και επιτρέπει τη φα-

the fire as they talk about it 68 years later[x], and, at a second point, passages from descriptions relating to the acoustic environment of the period, pieces of music or sounds of the city that remained in the memory of people who lived in the Thessaloniki of the second decade of the 20th century.[xi]

The exhibition ends with the replanning and rebuilding of the city, the new city that emerged from the ashes of the old and marked its transition to the modern age.

From the outset the aim of both the curators and their advisors, the SonorCities team, was to give the exhibition an educational dimension. Proposing a sensitive yet experiential approach to this dramatic event, we invite all visitors, whether families, individuals or groups, of any age, to take part in an act of dramatization (in the third part of the exhibition). A large hour-glass allows a minute and a half for thought about what you would take with you if you were faced with such a situation. On a more playful note, a maquette of present-day Thessaloniki, designed by Sofoklis Ampatzidis, permits the visitor to re-arrange emblematic buildings or restore each building to its proper place. This abstractive game helps illustrate the basic principles of the Hébrard plan, its main framework of streets, its rational design, and the way in which it was used and adapted over time. Beside it is the original plan, while photographs of the present-day urban experience remind us of how a person walking in the city today perceives the intended visual linkage of the monuments through the cross-streets and especially the diagonal vistas.

νταστική ανακατάταξη εμβληματικών της κτιρίων ή, για τους πιο τυπικούς, την επανατοποθέτηση του κάθε κτιρίου στη θέση που του αρμόζει. Έτσι, μέσα από την αφαίρεση, γίνονται κατανοητές οι βασικές αρχές του σχεδίου Εμπράρ, οι κύριοι οδικοί άξονες, η ορθολογικότητά του και ο τρόπος που αξιοποιήθηκε και αναπροσαρμόστηκε με το πέρασμα των χρόνων. Δίπλα του το αρχικό σχέδιο, αλλά και φωτογραφίες από τη σημερινή αστική εμπειρία υπενθυμίζουν το πώς αντιλαμβάνεται ο σημερινός περιπατητής στην πόλη την επιδιωκόμενη οπτική σύνδεση των μνημείων μέσα από κάθετες και κυρίως τις διαγώνιες φυγές.

Δομή του οδηγού

Η παρουσίαση ιστορικών θεμάτων σε μια μουσειακή έκθεση μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους. Οι επιστημονικοί σύμβουλοι της έκθεσης *Το ηχοτοπίο της πυρκαγιάς: απόηχοι από τη Θεσσαλονίκη του 1917*, η ομάδα SonorCities: Ελένη Καλλιμοπούλου, Κωστής Κορνέτης και Παναγιώτης Πούλος, εξηγούν, στις επόμενες σελίδες γιατί προτείνουν την επιλογή του ήχου ως εργαλείο για την ανάδειξη και την κατανόηση της ιστορίας της πυρκαγιάς της Θεσσαλονίκης του 1917. Με τη βοήθεια γραπτών και προφορικών μαρτυριών μεταφέρουν οπτικές και ηχητικές «εικόνες» και σχολιάζουν τις συνέπειες της καταστροφής για την κοινωνία της Θεσσαλονίκης. Επίσης εξηγούν πώς επιλέχθηκε η σύνθεση ηχοτοπίου

Structure of the exhibition's guide

There are various ways in which historical topics can be presented in a museum exhibition. The research team who served as historical advisors to the exhibition *The soundscape of the fire: echoes of Thessaloniki of 1917*, Eleni Kallimopoulou, Kostis Kornetis and Panagiotis Poulos of SonorCities, explain in the following pages their preference for the choice of sound as a tool for the presentation and comprehension of the history of the Great Fire of Thessaloniki of 1917. Aided by written and oral testimonies, they convey visual and acoustic images and comment on the consequences of the disaster for the society of Thessaloniki. They also explain how Dimitris Bakas' soundscape composition was chosen as a vehicle for an understanding of the past in a manner meaningful to the present.

Eleni Kallimopoulou then goes on to describe the complex soundscape of the Thessaloniki of 1917, with its multilingualism and the diversity of music to be heard, not only from musical ensembles and performers but also from the first devices for the reproduction of sound, which had already made their appearance in the city, marking a new acoustic condition and experience.

Composer and instrumental sound artist Dimitris Bakas, who composed the soundscape for the exhibition, after defining what soundscape means, reveals how he was inspired and how he created his soundscape composition *Fire of 17*.

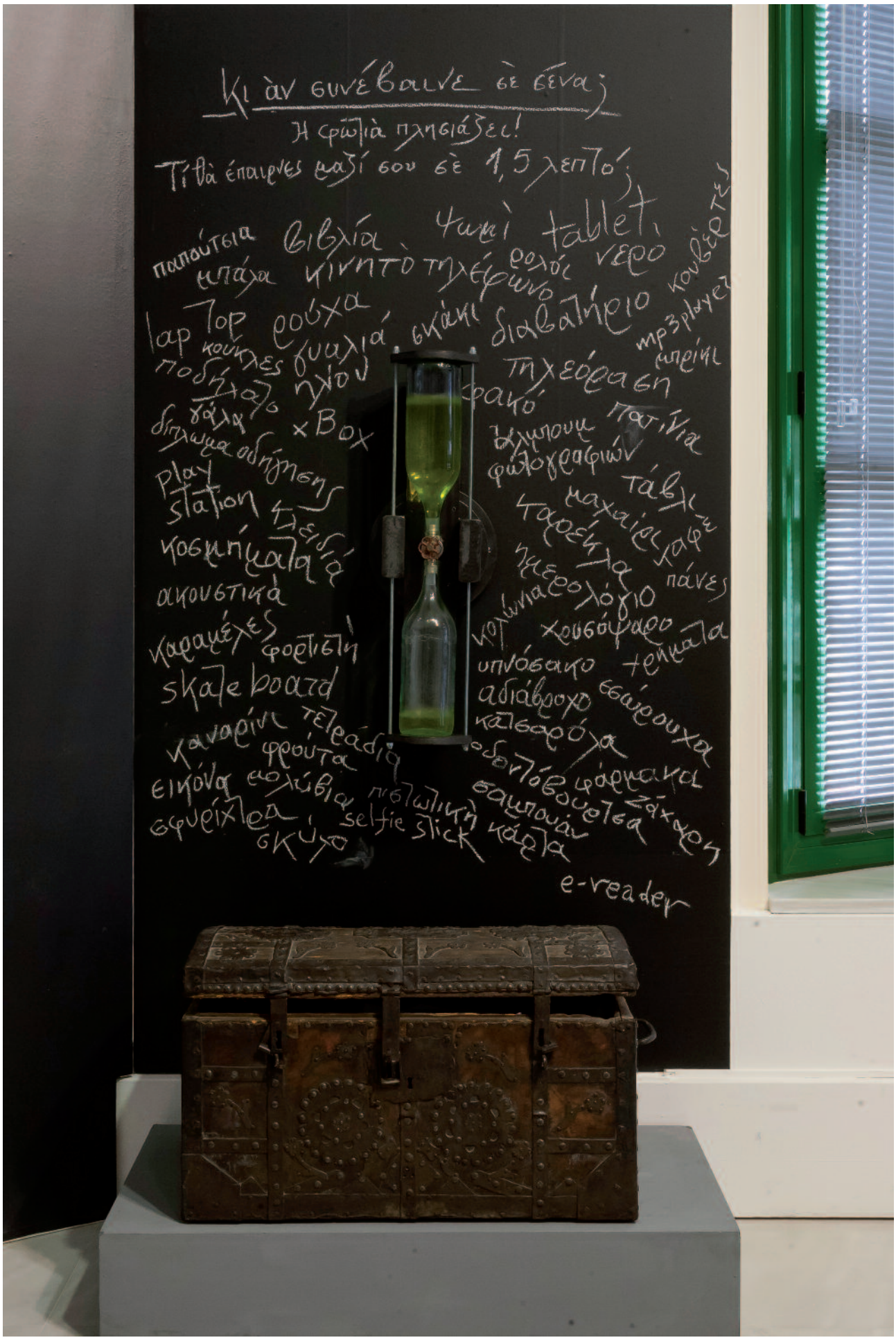
Κι αν συνέβαινε σε σένα;
Η φωτιά πλησιάζει!
Τι θα έπαιρνες μαζί σου σε 1,5 λεπτό;
παπούτσια βιβλία ψωμί tablet
μπάλα κινητό τηλέφωνο ρολόι νερό
ίαρ Τορ ρούχα
διαβατήριο
κούκλες γυαλιά σκάκι
ποδήλατο ηλιόν
τηλεόραση
γάλα
Box
play station
κοσμήματα
ακουστικά
καρφίτσες φορητή
skateboard
πατίνια
φωτογραφιών
τάβλι
μαχαίρι
καρέκλα
ηλεκτρολόγιο
πάνες
χρυσόψαρο
υπνόσακο τσάντα
αδιάβροχο σωσίβιο
κατσαρόλα
φάρμακα
σαμπουάν κάρτα
e-reader
κανάρινι τηλεσκόπιο
φρούτα
εικόνα μολύβι πιστωτική
σφυρίχτρα σκύλος selfie stick

του Δημήτρη Μπάκα ως όχημα για την κατανόηση του παρελθόντος με τρόπο που να έχει νόημα στο παρόν.

Στη συνέχεια, η Ελένη Καλλιμοπούλου περιγράφει το σύνθετο ηχοτοπίο της Θεσσαλονίκης του 1917 με την πολυγλωσσία και τις ποικίλες μουσικές που ακούγονταν από μπάντες και μουσικά όργανα, αλλά και από τις πρώτες μηχανές αναπαραγωγής ήχου, που ήδη είχαν εμφανιστεί στην πόλη σηματοδοτώντας μια καινούρια ηχητική συνθήκη και εμπειρία.

Ακολουθεί ο συνθέτης / εικαστικός ήχου Δημήτρης Μπάκας, ο οποίος αφού μας εισάγει στην έννοια του ηχοτοπίου, αποκαλύπτει πώς εμπνεύστηκε και δημιούργησε τη σύνθεση ηχοτοπίου *Πυρκαγιά του 17*.

Η επίτιμη Διευθύντρια του ΛΕΜΜ-Θ, Νέλλη Μελίδου-Κεφαλά αναθυμάται την περιοδική έκθεση του Μουσείου «Αστικό ελληνικό σπίτι Θεσσαλονίκης, 1880-1912» και την προετοιμασία της κατά τα έτη 1983-1985, κατά τη διάρκεια της οποίας καταγράφηκαν 80 περίπου συνεντεύξεις Θεσσαλονικέων που είχαν μνήμες από την πόλη των αρχών του 20ού αιώνα. Οι συχνές αναφορές στη «μεγάλη πυρκαγιά» του 1917, ορισμένες αναφέρονται στο κείμενο, κάποιες αξιοποιήθηκαν και στο ηχοτοπίο της έκθεσης, οδήγησαν στην αναζήτηση και εκ νέου αξιοποίηση του πολύτιμου υλικού. Ο οδηγός κλείνει με ένα σχόλιο του Προέδρου του ΔΣ του ΛΕΜΜ-Θ, καθηγητή Κοινωνικής Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Βασίλη Νιτσιάκου, σχετικά με τη συμβολική χρήση της φωτιάς στις διαβατήριες τελετές, όπου της αποδίδεται καθαρτική και εξαγνιστική λειτουργία είτε για πρόσωπα είτε για τόπους. Και μπορεί οι τελετουργικές πυρές των εθίμων της ελληνικής υπαίθρου να μην έχουν άμεση σχέση με τις καταστροφικές πυρκαγιές, με την απόσταση των 100 χρόνων από το γεγονός, μπορούμε, ωστόσο, να πούμε, ότι η πυρκαγιά αυτή σήμανε για τη Θεσσαλονίκη, με τρόπο επώδυνο και δραματικό, τη μετάβαση σε μια άλλη εποχή, στη νεωτερικότητα.

In the next section the Museum's Honorary Director, Nellie Melidou-Kefala, reflects on the exhibition "The Bourgeois Greek House 1880-1912" and its preparation, in 1983-1985, when some 80 interviews were conducted with residents of Thessaloniki who remembered the city as it was in the early years of the 20th century. Their frequent mentions of the "great fire" of 1917, some of them quoted in the text, some of them used in the soundscape of the exhibition, led us to take a fresh look at and make new use of this valuable material. The guide ends with a brief essay by the Chairman of the Museum's Board of Directors, Vassilis Nitsiakos, Professor of Social Folklore at the University of Ioannina, on the symbolic use of fire in rites of passage, where it has a cleansing and purifying function that applies to both persons and places. And while the ritual fires of the customs of rural Greece have no direct connection with catastrophically destructive conflagrations, at a distance now of 100 years from the great fire of Thessaloniki we can fairly say that this particular fire contributed to the city's transition into a new and modern age.

i. βλ. Σκαμπάλης, Ζήσης (επιμ.), *Θεσσαλονίκη, πόλις εύξεινος – πολύξενος* (Θεσσαλονίκη: ΛΕΜΜ-Θ 2013), 36-41.

ii. Στο Καβάλα, Μαρία, *Η Καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)* (Αθήνα: ΣΕΑΒ 2015), 24.

iii. Δερτιλής, Γιώργος, *Επτά Πόλεμοι, Τέσσερις Εμφύλιοι, Επτά Πτωχεύσεις, 1821-2016* (Αθήνα: Πόλις, 2016), 69-83.

iv. Ας αναλογιστούμε ότι το πρόσφατο προσφυγικό ζήτημα που απασχολεί και την Ελλάδα τα τελευταία 3 χρόνια προκάλεσε την παραμονή όχι περισσότερων από 60.000 πρόσφυγες, ταυτόχρονα, σε ολόκληρη τη χώρα.

v. Καραδήμου - Γερόλυμπου, Αλέκα, *Οχυρωμένο Στρατόπεδο, Ανοχύρωτη Πόλη. Καταστροφή και Αναμόρφωση της Θεσσαλονίκης μετά την Πυρκαγιά του 1917* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press 2016).

vi. βλ. και στο Levent, Nina and Alvaro Pascual - Leone (eds), *The Multisensory Museum, Cross-Disciplinary Perspectives on Touch, Sound, Smell, Memory, and Space* (Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefeld 2014) όπου αξιοποιώντας τη σύγχρονη νευροεπιστήμη προτείνεται ο επαναπροσδιορισμός των στόχων του μουσείου, προκειμένου να προσφέρει ολοκληρωμένη μουσειακή εμπειρία στον επισκέπτη, διανοητική, αισθητηριακή, αισθητική και κοινωνική. Επίσης στο Γκαζή, Ανδρομάχη, «Η Αξιοποίηση της Προφορικής Ιστορίας σε Εκθέσεις Μουσείων. Μια επισκόπηση», στο *Η προφορική Ιστορία στα Μουσεία και στην Εκπαίδευση*, επιμ. Ειρήνη Νάκου, Ανδρομάχη Γκαζή, 45-47 (Αθήνα: Νήσος 2015).

vii. Το πρόσφατο Έργο ψηφιοποίησης των αρχείων του ΛΕΜΜ-Θ, ενταγμένο στο Ευρωπαϊκό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ψηφιακή Σύγκλιση», διευκολύνει σε μεγάλο βαθμό την αξιοποίηση του πολύτιμου αρχειακού υλικού του Μουσείου, με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών.

viii. βλ. Λιάκος, Αντώνης, «Γιατί η Προφορική Ιστορία;» στο *Η προφορική Ιστορία στα Μουσεία και στην Εκπαίδευση*, επιμ. Ειρήνη Νάκου, Ανδρομάχη Γκαζή, 35-42 (Αθήνα: Νήσος 2015).

ix. Σκαμπάλης, Ζήσης, «Το Νέο Κτίριο Περιοδικών Εκθέσεων και η Διαμόρφωση του Περιβάλλοντος Χώρου του ΛΕΜΜ-Θ», στο *Άνθρωποι και Αντικείμενα: Σχέσεις Ζωής*, (κατάλογος έκθεσης) επιμ. Φωτεινή Οικονομίδου - Μπότσιου, 8-9 (Θεσσαλονίκη: ΛΕΜΜ-Θ 2009).

x. Ακούγονται οι: Μάχη Γεωργιάδου, Κωνσταντίνος Κεφαλάς, Ρούλα Παπαδημητρίου, Βαγγέλης Σουλτάνης, Χαράλαμπος Κολτσάκης, Μαρίκα Σερέφα - Τάττη, Γιώργος Σερέφας, Ευρυδίκη Αριγκόνι, Ζωή Καρέλλη και Γιώργος Βαφόπουλος.

xi. Ακούγονται οι: Ελένη Σκούρα, Νίκος Συνδίκας, Αικατερίνη Δημητριάδου - Οικονόμου, Βοσνιάκου, Παπαφιλίππου, Παπία, Χατζηαργυρού, Σούλα Εμμανουηλίδου - Βασιλειάδου και Ζωή Καρέλλη.

i. Skampalis, Zissis (ed), *Thessaloniki, a hospitable cosmopolis* (Thessaloniki: FEMM-Th 2013), pp. 36-41.

ii. Kavala, Maria, *The disaster of Greek Jews (1941- 1944)*, (Athina, 2015), p.24 [in greek].

iii. Dertilis, G. B. *Seven Wars, Four Civil Wars, Seven Bankruptcies, 1821-2016* (Athens: Polis 2016) [in Greek].

iv. In the current refugee issue, during the last three years, Greece had to host no more than 60000 refugees at a time in the whole country, which was hard to manage.

v. Karadimou - Gerolympou, Aleka, *Fortified Camp, Defenceless city. Destruction and Redesigning of Thessaloniki after the Fire of 1917* (Thessaloniki: University Studio Press 2016) [in Greek].

vi. Nina and Alvaro Pascual - Leone (eds), *The Multisensory Museum, Cross-Disciplinary Perspectives on Touch, Sound, Smell, Memory, and Space* (Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefeld 2014). See also Gazi, Andromachi, "The Utilisation of Oral History in Museum Exhibitions", in *Oral History in Museums and Education*, edited by Irene Nakou, Andromachi Gazi, (Athina: Nissos 2015) [in Greek].

vii. Recently FEMM-Th digitised most of its archives through the "Digital Convergence" Programme financed by the EU.

viii. Liakos, Antonis, "Why Oral History?", in *Oral History in Museums and Education*, edited by Irene Nakou, Andromachi Gazi, (Athina: Nissos 2015) [in Greek].

ix. Skampalis, Zissis, "The New Temporary Exhibitions Building and the Surrounding Space of the FEMM-Th", in *People and Objects: Lifetime Relationships* (exhibition guide), edited by Fotini Oikonomidou - Botsiou (Thessaloniki: FEMM-Th 2009) [in Greek].

x. Voices heard: Machi Georgiadou, Konstantinos Kefalas, Roula Papadimitriou, Vaggelis Soultanis, Charalampos Koltsakis, Marika Serefa - Tatti, Georgios Serefas, Euridice Arigoni, Zoe Karelli, Georgios Vafopoulos.

xi. Voices heard: Eleni Skoura, Nikos Syndikas, Aekaterini Dimitriadou - Oikonomou, Vosniakou, Papafilippou, Papia, Xatziargyrou, Soula Emmanouilidou - Vasiliadou, Zoe Karelli.